

<https://helda.helsinki.fi>

Uskontoneutraali Suomi on illuusio

Huttunen, Niko

2019

Huttunen , N 2019 , ' Uskontoneutraali Suomi on illuusio ' , Kanava , Vuosikerta. 47 , Nro 7 ,
Sivut 12-17 .

<http://hdl.handle.net/10138/306505>

unspecified

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Julkaistu: Kanava 7/2019, s. 12–17. Sivun alkaminen on ilmoitettu hakasulkeissa olevalla punaisella numerolla.

[12] Niko Huttunen

Uskontoneutraali Suomi on illuusio

[Ingressi] Mikään valtio ei ole vailla uskonnollista taustaa. Koska Suomen perusarvot pohjaavat luterilaisuuteen, se pitää avoimesti tunnustaa ja ottaa huomioon.

Docventures-ohjelmasta tuttu Riku Rantala kirjoitti viime syksynä paatoksellisen kolumnin miljoonan lentokilometrinsä aiheuttamasta ilmastotuskasta (*Yle* 12.10.2018). Rantala tunnusti olevansa ”laiska ja saamaton ihminen”, johon syyllistäminen ei auta. ”Itsekeskeisyys, mukavuudenhalu ja saavutetuista eduista kiinnipitäminen ovat luullakseni myös lajityypillisiä ominaisuuksia”. Rantalan ratkaisu on valtio: ”Missä ovat uudet lait, säännöt, käskyt, rajoitteet?”

Rantala tulee tehokkaasti havainnollistaneeksi luterilaista yhteiskuntaetiikkaa, vaikka hän ei ehkä tiedä olevansa umpiluterilainen. Monille suomalainen yhteiskunta on normaalitila, jonka lähtökohtia ei suuremmin pohdita. Vieraiden kulttuurien erityispiirteet havaitaan kyllä, ja niiden selitykseksi tarjotaan helposti uskontoa. Miksi samaa ei voisi soveltaa Suomeen?

Suomi on satojen vuosien ajan ollut vahvasti luterilaisuuden vaikutuspiirissä. Tuntuisi suorastaan omituiselta, jos se ei olisi jättänyt vahvoja jälkiään myös siihen, miten suomalaiset ymmärtävät yhteiskunnan rakenteet ja kansalaisten aseman siinä. Yhteiskunta on toki muuttunut 1500-luvun reformaation jälkeen paljonkin, mutta kehitys on tapahtunut vuorovaikutuksessa luterilaisuuden kanssa.

[13] Suomalainen yhteiskuntäkäsitys olisi yhteen sanaan tiivistettynä ”esivalta”

Miten Rantala siis ilmentää luterilaisuutta? Hänen lähtökohtansa on yhtä synkkä kuin Lutherin: ihminen on itsekäs ja paha. Rantala on kiusallisen tietoinen ongelmasta: ilmakehä saastuu jokaisella lentomatkalla yhä pahemmin, mutta hän ei voi mitään. Rantalalla on ”helvetin huono omatunto” ja masentavan suuri ”syntisäkki”. Uskonnollinen termistö ei sattumalta ilmesty tekstiin.

Rantalan vuodatus muistuttaa Paavalin huokailua Roomalaiskirjeen 7. luvussa. Siinä apostoli sanoo: ”Haluan tehdä hyvää, mutta en pääse irti pahasta.” Tämä oli Lutherin mielestä osuva kuvaus ihmisestä. Ja voisi olla Rantalankin mielestä, jos nämä Paavalin sanat olisivat sattuneet tulemaan hänen tietoisuuteensa.

Entä sitten ratkaisu? Lutherin mukaan se on tunnetusti Kristuksen armo, mutta tästä Rantalan tekstissä ei näy jälkeäkään – ei tietenkään, koska Rantala pohtii asian ajallisia ja yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. Ja kas, tällä saralla hän kulkee Lutherin jalanjäljissä.

Lutherin mukaan Jumala huolehtii maailmasta kahdella tavalla: maallisen ja hengellisen regimentin kautta. Jälkimmäisen kanavana toimii kirkko, joka Jumalan sanaa julistamalla ja sakramentteja jakamalla vaikuttaa ihmisen sydämeen uudistavasti. Tämän tekee armon sanoma. Ihminen on kuitenkin loppuun asti enemmän tai vähemmän syntinen. Siksi tarvitaan maallista regimenttiä eli valtiota eri muodoissaan pakottamaan ihmiset hyvään.

Maallista regimenttiä Rantalakin huutaa avuksi keskellä syntiä: ”Haluan, että minua paremmin ilmastonmuutokseen perehtyneet asiantuntijat ja valtaapitävät rajoittavat, sääntelevät ja verottavat tätä tuhoavaa toimintaani.” Eräät mielipidemittaukset viittaavat siihen, ettei Rantala ole näine ajatuksineen yksin.

Kun Ruotsin ympäristöjärjestö Naturskyddsföreningen teki kyselytutkimuksen lentoverosta, paljastui, että 73 prosenttia ruotsalaisista suhtautui veroon positiivisesti. *Suomen luonto* -lehden ja *Helsingin Sanomien* tutkimukset viittaavat siihen, että Suomessakin yli puolet kannattaa lentoveroa. Kiinnostavaa on se, että valtion verotus saa näinkin suuren kannatuksen ratkaisuna ongelmiin.

Luterilaistaisissa yhteiskunnissa uskotaan selvästi enemmän valtioon kuin monessa muussa kulttuurissa. Yhdysvalloissa vastaava verohaluinen valtiouskollisuus lienee poikkeus. Siellä puritaaninen yksilöhurskaus näkee valtion parhaimmillaankin jonkinlaisena välttämättömänä pahana, josta yksilöiden tulisi olla mahdollisimman vapaita. Uskonto siis vaikuttaa asioissa, joita ei yleensä liitetä uskontoon.

Jos suomalaisen yhteiskuntäkäsityksen tiivistäisi yhteen sanaan, se olisi Agricolan uudissana ”esivalta”. Sana löytyy muun muassa Paavalin Roomalaiskirjeen luvusta 13, joka on ollut luterilaisten katekismusten vakiotavaraa. Esivalta on Jumalan säädös, jota on toteltava omantunnon vaatimuksesta – tai ainakin rangaistuksen pelosta. Esivalta kantaa miekkaa pannakseen pahantekijät kuriin ja kiittää kunnollisia ihmisiä. Näin siis sanoi Paavali.

Suomen poliisin tunnuksena on esivallan miekka (Room. 13:4), ja poliisi keikkuu luottamustilastojen kärkipäässä. Maailman mitassa tällainen luottavaisuus on poikkeusilmiö, joka sekin selittyy luterilaisuudella. Vuosisatojen aikana luterilaisen kirkon alueella on vahvistunut käsitys, että esivallan toiminta on Jumalan tapa turvata ihmisten ajallinen elämä. Luterilaisissa tunnustuskirjoissa se todetaan moneen kertaan. Näin esimerkiksi tärkeimmässä luterilaisessa tunnustuskirjassa, *Augsburgin tunnustuksessa*:

Yhteiskunnallisen elämän asioista seurakuntamme opettavat, että yhteiskunnan lailliset järjestykset ovat Jumalan hyviä tekoja ja että kristityillä on lupa toimia esivallan viroissa.

Kun tätä on jokunen vuosisata opetettu, ei tarvitse ihmetellä, että Pohjoismaissa vallitsee poikkeuksellisen laaja luottamus valtioon ja sen edustajiin. Luottamus valtioon on siis uskonnollisen perinteemme seuraus ja siitä riippuvainen. Sotilasvala – samoin kuin näennäisen [14] uskonnoton sotilasvakuutus – muistuttaa tästä luterilaisella tunnussanalla ”esivalta”:

Minä tahdon kaikkialla ja kaikissa tilanteissa, rauhan ja sodan aikana puolustaa isänmaani koskemattomuutta, sen laillista valtiojärjestystä sekä valtakunnan laillista esivaltaa. Jos havaitsen tai saan tietää jotakin olevan tekeillä laillisen esivallan

kukistamiseksi tai maan valtiojärjestyksen kumoamiseksi, tahdon sen viipymättä viranomaisille ilmoittaa.

Sotilasvala ja -vakuutus ovat tältä osin täysin samanlaisia. Vaikka vakuutusta pidetään uskonnollisesti neutraalina, se ei tosiasiaa ole sitä. Irrationaalista kauhua herättävä J-sana on toki poistettu, mutta luterilainen yhteiskuntakäsitys paistaa läpi. Todellinen uskonnon perkaaminen tarkoittaisi syvällisempiä puhdistuksia yhteiskunnassa kuin kiivaimmat ateistitkaan ovat kyenneet vaatimaan.

Vanhan testamentin teologiasta tuli Ruotsin rakentamisen johtotähti

Luottamus valtioon ei tarkoita, että kansalaiset pitäisivät valtion holhousta sinänsä myönteisenä. Valtio on vain väline, joka suojelee ihmisiä ulkoisilta ja sisäisiltä vaaroilta. Jälkimmäisiin kuuluu ihmisten oma luontainen moraalinen heikkous. Esivalta siis suojelee ihmisiä jopa heiltä itseltään.

Lentomatkailun verotusta kannatetaan laajasti, koska ajatellaan, että näin ihmisiä estetään tuhoamasta itseään. Uskonnollisin käsittein: esivalta estää ihmisiä synneillään vetämästä Jumalan vihaa itsensä ja kansakunnan päälle. Ajattelumalli noudattaa vanhatestamentillista niin sanottua deuteronomistista teologiaa, josta tuli eräänlainen valtionideologia 1500-luvulta alkaen.

Deuteronomistisen teologian ohjelmajulistus sisältyy 5. Mooseksen kirjaan. Se toimii teologisena kriteerinä niin sanotussa deuteronomistisessa historiategoksessa, joka käsittää raamatunkirjat Joosuan kirjasta aina 2. Kuninkaiden kirjan loppuun asti. Teoksessa Israelin ja Juudan historiaa eritellään sen mukaan, seurasivatko kuningas ja kansa Jumalan tahtoa vai ei. Jumalan totteleminen tuo siunauksen, mutta synti vetää kansan päälle Jumalan rangaistuksen.

Historiateoksen lopussa Jumalan kärsivällisyys loppuu kokonaan, Babylonia valloittaa ja hävittää Jerusalemin. Kansa joutuu pakkosiirtolaisuuteen. Deuteronomistinen teologia ja historiategos ovat uskonnollis-kansallista pyrkimystä ymmärtää traumaattista kokemusta, mutta siitä tuli myös varhaisen juutalaisuuden keskeistä rakennusainetta.

Deuteronomistisen teologian jäljet näkyvät läpi Vanhan testamentin. Ajatus synnistä ja rangaistuksesta johtaa kysymykseen sovituksista ja tulee Uudessa testamentissa ratkaistuksi Jeesuksen uhrilla. Matkalla problematiikka on myös yksilöllistynyt, mutta vanha kollektivistinen tulkinta jää elämään valtiollisella tasolla.

[15] 1500-luvulta alkaen Ruotsissa, johon Suomikin kuului, deuteronomistisesta teologiasta tuli valtion rakentamisen johtotähti. Tämä näkyy esimerkiksi Olaus Petrin tuomarinohjeissa, jotka yhä painetaan Suomen lain johdannoksi. Olaus Petrin mukaan Jumala on asettanut tuomarinviran hoidettavaksi vastuullisesti. Jos Jumalan tahtoa ei seurata, seurauksena on Jumalan rangaistus:

Jumala nostaa meille sodat ja metelit tai muita vahingollisia raskuuksia, joissa sekä oikeudella että vääryydellä saatu tavara menetetään; ja se onkin oikein; kun me teemme väkivaltaa niille, joita meidän pitäisi suojella, ja vedämme siten rahaa itsellemme, niin tulee niitä, jotka vuorostaan tekevät meille väkivaltaa, niin että se on väkivallan pakosta annettava pois, mikä väkivallalla on koottu.

Synnin ja rangaistuksen logiikka koskee yhtä hyvin niin valtion johtoa kuin viranomaisia ja kansaa. Ei siis ole niin, että tätä uskonnollista ajatusta olisi käytetty vain kansan alistamiseen. Olaus Petrikin varoitti tuomareita. Voi kysyä, onko vähäinen korruptio seurausta deuteronomistisen teologian vuosisataisesta perinnöstä.

Vielä pitkälti 1900-luvulla tämä teologinen logiikka saatettiin ilmaista alkuperäisessä uskonnollisessa muodossaan. Jouluna 1939 presidentti Kyösti Kallio muistutti Raamatun Sananlaskujen kirjaa (14:34) lainaten: ”Vanhurskaus kansan korottaa, mutta synti on kansakuntien häpeä.” Deuteronomistisen teologian vaikutus on laajemminkin dokumentoitavissa sota-ajan teksteissä.

Valtion odotetaan suojelevan kansalaisia heidän paheidensa vaikutuksilta

Vaikka Jumalan rangaistuksen ja siunauksen käsitteitä ei nykyään paljon kuule, sama logiikka toimii edelleen. Valtion odotetaan suojelevan kansalaisia heidän paheidensa tuhoisilta vaikutuksilta. Keskustelu alkoholin saannin sääntelystä on ilmeinen esimerkki.

Vuonna 2017 yhdysvaltalainen professori *Robert H. Nelson* julkaisi tutkimuksensa *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy: A Different Protestant Ethic* (Aarhus University Press). Hänen teesinsä oli, että hyvinvointivaltio (jonka hän amerikkalaisittain nimeää sosialismiksi) on nimenomaan luterilaisen kulttuurin tuote. Nelsonin väite on hyvin perusteltu, vaikka hän ei huomaakaan deuteronomistisen teologian keskeistä merkitystä.

Hyvinvointivaltion tapa huolehtia kansalaisista ja erityisesti sen heikoimmista seuraa ilmiselvästi deuteronomistisen teologian sosiaalisia painotuksia. 5. Mooseksen kirja nimittäin korostaa voimakkaasti, että köyhistä, leskistä, muukalaisista ja muista yhteiskunnan marginaaliryhmistä tulee pitää huolta. Kun tämä yhdistyy valtiokeskeiseen luterilaisuuteen ja moderneihin aineellisiin edellytyksiin, tuloksena pohjoismainen hyvinvointivaltio.

Deuteronomistinen teologia korostaa myös Jumalan tahdon opettamista, mikä laajenee kaikenlaisen tiedon arvostukseksi. Jumalan tunteminen on nimittäin kaiken tiedon huipennus, kuten Topeliuksen tuttu kouluvirsi ilmaisee: ”Kaikessa näytä käsiala Luojan.” Vuosisataisen perinteen voima näkyy siinä, että koululaitos pitää edelleen yllä suhteita kirkkoon.

Pitkälle viety uskonnollisten perinteiden välttäminen ei edistä suvaitsevaisuutta

Yhtenäiskulttuuri teki luterilaisuuden perinnöstä kaikkialla läsnäolevan ja samalla itsestään selvän normaalitilan. Näin sen uskonnollinen erityislaatu on jäänyt huomaamatta. Uskonnon kuvitellaan olevan jonkinlainen yhteiskunnan reunoilla oleva historiallinen kuriositeetti, jota yritetään laintulkinnoin sysä yhä syrjemmälle.

Näiden laintulkintojen ilmaantuminen on yllättävää, sillä vuonna 2000 voimaan astunut uusi perustuslaki määrittelee uskonnonvapauden ensi kertaa positiivisesta lähtökohdasta. Perustuslaki toki tunnustaa myös negatiivisen uskonnonvapauden eli oikeuden kieltäytyä uskonnosta, mutta lähtökohtana on kansalaisten oikeus uskontoon. Oikeus kieltäytyä on mielekäs vain, jos ensin sallitaan uskonnon julkinen harjoittaminen.

Perustuslain lähtökohdasta huolimatta oikeusministeriön lainvalmistelussa ja ylimpien lainvalvojien päätöksissä on viime vuosikymmeninä suhtauduttu uskontoon aiempaa torjuvammin. Esimerkkitaipauksina nostan esiin kaksi apulaisoikeuskanslerin ratkaisua.

Vuonna 2013 apulaisoikeuskansleri esitti, että kaikki hengelliset tilaisuudet kouluissa olisivat ongelmallisia ja sisältävät painostuksellisen elementin (OKV/230/1/2013). Näin esimerkiksi uskonnolliset päivänavaukset tai koululaisjumalanpalvelukset pitäisi lopettaa kokonaan. Perustuslakivaliokunta joutui puuttumaan apulaisoikeuskanslerin laintulkintaan. Valiokunta huomautti, ettei tällainen ääritulkinta vastaa sen linjauksia eikä pitkälle viety uskonnollista alkuperää olevien perinteiden välttäminen edistä uskonnollista suvaitsevaisuutta (PeVM 2/2014 vp).

Perustuslakivaliokunnan torjumaa ääritulkintaa edelsi varsin erikoinen ratkaisu vuonna 2012. Se käsitteli Seinäjoen käräjäoikeuden käräjähartauksia. Apulaisoikeuskansleri totesi, että käräjähartauksien järjestämisessä ei ilmennyt väärinkäytöksiä. Ratkaisussa suositeltiin kuitenkin hartauksista luopumista, koska hartauksiin voi sisältyä painostusta (OKV/1361/1/2009). Ällistyttyvästi suositukseen riitti pelkkä väärinkäytöksen teoreettinen mahdollisuus.

Leimallista näissä juridisissa arvioissa on se, että uskontoa tarkastellaan uhkana. Huoli kohdistuu ainoastaan negatiivisen uskonnonvapauden toteutumiseen. Uskonnottomuuden aiheuttamasta painostuksesta tai positiivisen uskonnonvapauden toteutumisesta ei kanneta huolta. Oletuksena näyttää olevan, että uskonto on selvästi erotettavissa muusta yhteiskunnallisesta todellisuudesta. Artikkelini väite on, että tällainen oletus on täysin virheellinen.

Herää kysymys siitä, millaista uskontonäkemyistä nämä ratkaisut ja muut vastaavat linjanvedot edustavat. Kysymys on itse asiassa teologinen: mitä on usko ja miten se ilmenee ihmisen elämässä? Kun lainvalmistelijat ja oikeusoppineet pyrkivät työntämään uskontoa pois julkisen vallan piiristä, he tulevat paradoksaalisesti luoneeksi uutta valtiollista teologiaa, jonka rajoihin uskonnot halutaan laittaa.

Vain viisi prosenttia suomalaisista suhtautui suvivirteen kielteisesti

Hahmottumassa oleva uusi valtioneologia olisi itse asiassa perusteellisen akateemisen tutkimuksen arvoinen. Totean tässä joitain yleisiä piirteitä. Silmiinpistävää on, että uskonnollinen vakaumus tulkitaan puhtaasti yksilölliseksi. Uskonnon kollektiivinen tai yhteiskunnallinen luonne jää sivuun. Valtioneologia mukailee siten enemmän amerikkalaisen puritaanin yksi[17]louskontoa kuin suomalaista yhteiskuntakeskeistä luterilaisuutta.

Ero yhdysvaltalaiseen kulttuuriin on kuitenkin se, että Yhdysvalloissa yksilöt itse haluavat pitää valtiota kädenmitan päässä. Suomessa puolestaan valtio – tai pikemminkin muutamat sen nimissä toimivat tahot – haluavat pitää etäisyyttä uskontoon. Tämä vaikuttaa ranskalaiselta mallilta. Ranskalainen rajanveto uskontoon päin perustuu kuitenkin aivan toisenlaiseen kirkolliseen tilanteeseen kuin Suomessa. Siksi sen soveltaminen Suomeen on virhe.

Ranskan uskontonäkemys on reaktio roomalaiskatoliseen kirkkoon, joka on ylikansallinen toimija. Roomalaiskatolisen kirkon jäsenten oletetaan olevan uskollisia oman kirkkonsa päämiehelle,

paaville. Paavi puolestaan on toisen valtion, Vatikaanivaltion päämies. Tämä saattaa synnyttää jännitteitä kirkon ja valtion välille – ja Ranskassa niillä on perinteensä keskiajalta asti.

Meillä kirkon ja valtion suhteesta puuttuu vastaava valtajännite. Vaikka luterilaisuus on ylikansallista, se organisoituu vain valtioiden sisäisesti. Perinteisesti luterilainen kirkko on ollut alisteisessa suhteessa valtioon. Vuosisatojen ajan kirkkoa ohjattiin valtaistuimelta – jopa silloinkin, kun valtaistuimella istui ortodoksinen tsaari. Siksi meidän perinteessämme tuntuu omituiselta, että uskonto olisi uhka, jota valtion pitäisi pitää etäällä.

Suvivirsikiistat ovat omituisuuden symboli. Vuonna 2015 tehdyn kyselytutkimuksen mukaan noin 5 prosenttia suomalaisista suhtautui koulun suvivirren laulamiseen kielteisesti. Kielteisyys uskonnollisia perinteitä kohtaan on maassamme jäänyt lähinnä kiivaimpien ateistien ja muutaman oikeusoppineen erikoisuudeksi.

Jos yhteistä arvopohjaa ei tunnusteta, arvokeskustelusta tulee kaoottista

Yhteiskunnallinen arvomaailmamme on voimakkaasti sidoksissa luterilaisuuteen. Eikä muuten edes voi olla. Jokainen maa on oman historiansa tuote ja vain historian pohjalta on mahdollisuus rakentaa uutta. Ajatus katsomuksellisesta neutraliteetista on asiallisesti ottaen mahdottomuus. Jokainen ratkaisu perustuu tiettyihin arvoihin eikä ratkaisuja tekevä julkinen valta voi missään tapauksessa olla neutraali.

Koska katsomuksellinen neutraliteetti on illuusio, valtio ei voi koskaan olla asiallisesti tunnustukseton. Kyse on vain siitä, sanotaanko asia suoraan vai ei. Hallitusmuodossa 1919 ei enää ollut mainintaa valtion uskonnollisesta tunnustuksesta. Juridisesti valtionuskonnon ja -kirkon aika päättyi tähän. Siitä lähtien kansalaiset ovat olleet keskenään yhdenvertaisia, mistä osoituksena on muun muassa juutalaisten ja muslimien rooli talvi- ja jatkosodissa. Silti valtio käytännössä rakensi luterilaisuuden perustalle. Millepä muullekaan?

Klassikkoteoksessaan *Hyveiden jäljillä* (1981; suom. 2004) yhdysvaltalaisfilosofi Alasdair MacIntyre päätteli, että arvot ovat riippuvaisia kunkin yhteisön historiallisesta taustasta. Jos yhteistä pohjaa ei tunnusteta, argumentaation perusteet eivät ole yhteismitallisia. Tällöin arvokeskustelusta tulee kaoottista kilpahuutelua.

Yhteiselle pohjalle rakentamisen tarkoitus ei ole pysäyttää kehitystä eikä pakottaa kaikkia samaan katsomukselliseen muottiin. Toisin kuin usein kuvitellaan, uskonnolliset perusteet eivät jähmetä keskustelua. Tätä havainnollistaa vaikkapa se, miten 1900-luvun raamatunkäännöksissä esivaltaan ei enää viitata pronomiinilla ”hän” vaan ”se”. Uskonnollinen ajattelu siis reagoi siirryttäessä yksinvaltaisesta monarkiasta perustuslailliseen tasavaltaan.

Kun arvokeskustelussa tullaan tietoiseksi yhteisestä pohjasta, se muuttuu mielekkääksi ja osapuolille ymmärrettäväksi. Mihin oikeastaan perustuvat ne arvot, joihin usein viitataan varsin ylimalkaisesti? Takaa kuoriutuu luterilainen uskonto, joka pilkistää melkein joka sopesta – jopa ilmastonmuutosta käsittelevästä kolumnista. Jos olemme tyytyväisiä pohjoismaisen hyvinvointivaltion arvoihin, pitäisikö hoitaa myös sitä puuta, jonka hedelmiä nautitaan?